

УКРАЇНА – ФІЛОСОФІЯ

Скакун І.О. (Чернівці)

ПЕРСПЕКТИВИ ФІЛОСОФІЇ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджуються перспективи філософії антропоцентризму в контексті гуманітарного розвитку України. Автор акцентує увагу на перевагах людиноцентричних принципів як складової формування світоглядної системи сучасної української спільноти.

Українська держава переживає процес становлення та утвердження у світовому співтоваристві. Держава і нація, які прагнуть бути повноцінними членами світової спільноти, змушені формувати свою систему матеріальних та духовних цінностей. Динамічний розвиток усіх сфер життя суспільства перетворює сучасний світ у філософському розумінні в складну, багатогранну і водночас надзвичайно цікаву систему знань, уявлень та поглядів. Відповідно до вимог і викликів часу постає необхідність у формуванні сучасної, готової до постійних змін світоглядної системи. Гуманітарний розвиток на разі посідає одне з чільних місць у світоглядних побудовах кожної спільноти, оскільки саме знання, орієнтовані на осмислення буття людини, дають змогу тлумачити найбільш проблематичні та суперечливі аспекти.

У процесі оцінки всіх досягнень окремо взятого суспільства зазвичай постає очевидне й актуальне питання. Завдяки кому і для кого створюються та примножуються досягнення людства? Деякі спільноти дали відповідь, обравши для себе демократичну модель розвитку суспільства і взявши за основу гуманістичну сутність його побудови. Людина постає тим пріоритетом, на який орієнтуються соціально-економічні та соціокультурні засади суспільства. На перший погляд – це проблеми держави, суспільства

та громади. Однак хотілося б акцентувати увагу саме на філософському тлумаченні даного питання.

При розгляді гуманітарного розвитку країни саме філософія чи не найпершою має надати обґрунтування фундаментальних основ світоглядної системи загалом. Завданням інших гуманітарних наук є заповнення інформацією, аналізом та прогнозами окремих вузькоспеціалізованих сфер життя суспільства. Гуманітарні знання покликані надавати характеристику саме людині, оскільки це є їх основне завдання. Цінність філософії полягає в можливості цієї науки поєднувати різноманітні знання, що дає змогу більш поглиблено вивчати сутність буття. На даний час існує багато філософських напрямів, кожний з них дає своє тлумачення тієї чи іншої проблеми, базуючись на власні своєрідні світоглядні основи.

Розглядаючи питання про дослідження даної теми, варто виокремити два моменти: науково-дослідну роботу з питань гуманітарного розвитку України загалом та дослідження українськими науковцями й мислителями, власне, антропоцентризму, як окремого філософського напрямку. Варто зазначити, що і гуманітарний розвиток, і людиноцентричні ідеї в новітній українській історіографії тісно взаємопов'язані між собою.

Питання формування пріоритетів гуманітарного розвитку України постало ще з часів проголошення її незалежності. Однак соціально-економічні, суспільно-політичні проблеми молодій державі тривалий час спричиняли відкладення розгляду питань гуманітарної сфери. Позитивні зрушення в цій важливій сфері відбулися лише останнім часом. За ініціативою Президента України Віктора Ющенка було запропоновано обговорення проекту концепції гуманітарного розвитку України¹. Над цим документом працювали відомі українські діячі культури, освіти та науки. Керівником робочої групи став Голова Національної ради з питань духовності і культури при Президентові України, академік НАН України М. Жулинський. Даний проект виносився на громадські слухання, доповнювався та вдосконалювався.

Гуманітарний розвиток України є однією з ключових проблем, що досліджують різні науково-освітні установи нашої держави. Науково-дослідний інститут українознавства також розглядає це питання, зокрема, в контексті філософського аспекту формування національної ідеї. Зокрема, Л.Токар зазначає, що серед визначальних проблем розвитку гуманітарної науки ключовою завжди була, є й неодмінно буде проблема пізнання феномена людини, сенсу, форм і методів людського буття².

Варто зазначити, що одним із пріоритетів гуманітарного розвитку стали антропоцентричні принципи. Зрозуміло, що без досліджень українськими вченими людиноцентричних ідей, даний філософський напрям не зміг би посісти чільне місце в системі гуманітарного розвитку і не отримав би повноцінного обґрунтування своїх основних принципів.

¹ Концепція гуманітарного розвитку України. Проект від 14.03.2008 р.

² Токар Л. Громадянське суспільство: українознавчі виміри // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2004. – Т. III. – С. 44.

Дослідження людиноцентричних ідей в українській філософії має давні традиції, серед яких можна виокремити ще ідеї відомого українського мислителя Григорія Сковороди. Протягом наступних століть українські філософи вносили свій внесок у розвиток антропоцентричного світогляду. Продовжили традиції попередників учені, науковці сучасної Української держави. Зокрема, варто виокремити проведення філософсько-антропологічних читань¹ та студій², які проводить Інститут філософії України імені Г.С. Сковороди. В цих збірниках наукових праць питання людиноцентризму висвітлювали В. Табачковський, М. Булатов, В. Шамрай, М. Попович, І. Добронравова та інші вчені. Свій внесок у дослідження тематики антропоцентризму й гуманітарного розвитку України був зроблений і під час науково-практичної конференції, що відбулась у Чернівцях у 1997 р.³ Людиноцентричні ідеї та принципи в своїх працях досліджували В. Шинкарук, С. Грабовський⁴, С. Пролєєв, В. Кремень тощо. На даний час існує багато праць з філософії, культурології, психології та інших наук, у яких опосередковано висвітлюються певні людиноцентричні ідеї, що дає змогу більш ґрунтовно і різнопланово досліджувати антропоцентризм як світоглядну систему.

Метою роботи є висвітлення антропоцентричних аспектів у контексті гуманітарного розвитку держави. Проблема сутності людини була актуальною протягом історичного розвитку людства загалом. У сучасному світі людиноцентричні принципи утвердилися в суспільній свідомості у вигляді чіткої системи знань, уявлень та поглядів, згідно з якими людина постає в центрі сучасної світоглядної картини. Основним завданням статті є трактування наявних загальноприйнятих думок про буття людини та їх урахування в системі сучасного гуманітарного розвитку країни.

Держава, яка прагне до інтеграції в світове співтовариство, має розвивати всі сфери суспільного життя. Не є винятком і гуманітарний розвиток, який забезпечує формування принципів, за допомогою яких людина знаходить своє місце в суспільстві та контроль над їх дотриманням. Концепція гуманітарного розвитку України окреслює пріоритети розвитку як суспільства загалом, так і людини в цьому ж суспільстві, орієнтуючись на традиції українського народу та передовий досвід інших держав. У глобалізованому світі третього тисячоліття шанс на успіх перед Україною відкриває лише ефективна реалізація її людського потенціалу. Як європейська за своєю цивілізаційною належністю нація, Україна має спиратися у своєму розвитку на європейську людиноцентричну систему цінностей, яка не раз доводила свою ефективність. Чергове її

¹ Філософсько-антропологічні читання⁹⁷. Перспективи та межі антропоцентризму (До 2000-ліття Луція Аннея Сенеки). – К.: Стило, 2000. – 291 с.

² Філософсько-антропологічні студії²⁰⁰⁰. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. Істина. Правда. Життя (До 70-річчя Мирослава Поповича). – К.: Стило, 2000. – 436 с.

³ Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Чернівці: Митець, 1997. – 304 с.

⁴ *Грабовський С.* XX століття та українська людина. Виклики і відповіді. – К.: Стило, 2000. – 228 с.

підтвердження – успіх наших сусідів, країн Центральної і Східної Європи, які демонструють динамічний випереджаючий розвиток завдяки інтеграції до європейських політичних, економічних і безпекових структур. Виходячи зі свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії зі своїми цінностями, з суспільством і природою. Спираючись на цей підхід, Україні необхідно суттєво змінити бачення ролі людини в політичному, економічному і соціальному житті країни. Українській державі необхідна цілісна політика гуманітарного розвитку, адекватна модернізаційним викликам. Гуманітарний розвиток – це модель розвитку, орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини й соціуму загалом, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації. У політичному вимірі перехід до гуманітарного розвитку передбачає досягнення найвищого ступеня свободи особистості і водночас її готовність брати відповідальність за себе, свою родину, місцеву громаду і країну. В економічному вимірі гуманітарний розвиток означає постійне зростання частки інтелектуального продукту в національному продукті, утвердження інноваційності як домінуючої моделі економічної поведінки. У соціальному вимірі гуманітарний розвиток означає створення для людини, як головного національного ресурсу, умов реалізації всіх її можливостей. Виходячи з такого підходу має формуватися політика можливостей в освіті, професійній реалізації, адресність охорони здоров'я і соціального захисту¹. Всі ці принципи спрямовані на те, щоб суспільство чи держава могли проводити ефективну політику, яка орієнтується перш за все на людину і контролює впровадження гуманістичних пріоритетів у всіх сферах життя та діяльності.

Крім того, у концепції гуманітарного розвитку безпосередньо вказуються антропоцентричні ідеї. Зокрема, одним із основних принципів гуманітарного розвитку України визначається людиноцентризм як система поглядів, яка визначає розкриття можливостей людини як критерію оцінки ефективності держави та зрілості суспільних інститутів, визнає невід'ємне право кожної людини на вільний розвиток особистості та реалізацію всіх її здібностей.

Питання про роль та місце антропоцентризму в світоглядній системі певної держави дає відповідь на питання про її розвиток у гуманітарній сфері; здатність створювати необхідні умови для повноцінного життя та діяльності людини, а також можливості для самореалізації кожного члена суспільства. Загалом антропоцентризм – це явище з настільки непевними, рухливими смисловими межами, що відзнаки його можна віднайти деінде, в світі будь-якої культури. Таке становище є цілком законним, якщо зважити на те, що культура складає світ людини й поле людського

¹ Концепція гуманітарного розвитку України. Проект від 14.03.2008 р.

самовизначення. Тому вона завжди, з майже природною необхідністю, створює дійсність, чій сенси, змісти та взаємозв'язки відцентровані відносно людини. Важко знайти культуру, у якій би людина не посідала місце змістовного центру. Достатньо згадати хоча б принцип єдності мікро- та макрокосму, який у безлічі варіацій існує в різноманітних культурах з давніх-давен. Тому в широкому розумінні, антропоцентризм становить просто рису культурно артикульованого буття. Але цей занадто широкий зміст поняття просто позбавляє його сенсу. Набагато плідніше для осмислення людського буття вбачати в явищі антропоцентризму не загальну рису культури (хоча з огляду на вищесказане й це не буде помилкою), а особливий культурний вибір, котрий здійснюється за певних історичних умов і створює вельми специфічну перспективу розвитку цивілізації. Людина як центр буття – це не лише світоглядна ідея, а й стан суспільства загалом. У даному випадку доречно вживати поняття антропоцентризму як культурний принцип, силою якого весь світ людського існування (як суспільного, так і приватного) організується відповідно до феномена людської особистості. Антропоцентризм у цьому сенсі – це принцип організації суспільства і взагалі людського буття, у якому конкретній людській особі надають особливого значення: її воля, права, потреби, прагнення, інтереси стають базовими чинниками всіх суспільних процесів, соціальних формоутворень, структурованості суспільства, роботи соціальних інститутів тощо. Звичайно, на це можна дорікнути, що в такому випадку ідея антропоцентризму звужується до одного з понять соціальної теорії. Це дійсно так. Але саме таке звуження й уточнення сенсу поняття може надати йому більшої пізнавальної дієвості та евристичності. В іншому випадку воно залишиться лише загальносвітоглядною метафорою, яку важко використовувати у строгому теоретичному дискурсі. Цілком нормально і теоретично коректно, коли в межах культурологічних або гносеологічних досліджень поняттю антропоцентризму буде надаватися інше значення, обумовлене потребами цих галузей знання. Така ситуація почасти трапляється у сфері науки. Принциповою є неоднаковість значення поняття, а його досить строга й чітка визначеність у тих чи інших пізнавальних контекстах¹. Зрозуміло, що антропоцентризм орієнтується на людину як на індивідуальність, однак, при цьому впливає на більшість процесів, що відбуваються в суспільстві.

Таким чином, антропоцентризм як світоглядна система і філософський напрям досить міцно утверджується в суспільній свідомості. Крім того, людиноцентричні принципи мають ряд суттєвих переваг порівняно з іншими системами, що дає змогу стверджувати про подальші перспективи цього напрямку в розвитку суспільства загалом та гуманітарних аспектів функціонування держави зокрема.

По-перше, людиноцентричні пріоритети відзначаються своєю гнучкістю в системі наукових, філософських та світоглядних знань та уявлень.

¹ Шамрай В. Феномен антропоцентризму: соціальний вимір // *Філософсько-антропологічні читання* '97. Перспективи та межі антропоцентризму (До 2000-ліття Луція Аннея Сенеки). – К.: Стило, 2000. – С. 116.

Антропоцентризм може співіснувати з будь-якою іншою світоглядною системою чи філософськими напрямками, які відстоюють або ж принаймні не заперечують гуманістичні ідеали. Варто зазначити, що антропоцентричні принципи зазвичай консолідуються з пріоритетами інших напрямів для більш об'єктивного тлумачення наявної картини світу. Природно, що філософія антропоцентризму не в силах самостійно охопити всі аспекти суспільних чи державницьких взаємовідносин. Однак при комплексному розгляді будь-якого питання з різних ракурсів різними філософсько-світоглядними напрямками можна сформувати цілісне уявлення про проблему та визначити шляхи її вирішення. При цьому антропоцентризм, не заперечуючи фундаментальних ідей інших напрямів, відстоює позиції людини, її роль, місце та значення в будь-якій ситуації. Людиноцентричні погляди дають можливість трансформувати або вдосконалювати відповіді на актуальні питання сьогодення, у яких людина є головним об'єктом та суб'єктом буття.

По-друге, антропоцентричні ідеї займають одну з основних позицій у системі виховання та освіти. Крім того, людиноцентричний світогляд є пріоритетним у процесі пізнання та філософського осмислення загальних проблем буття і, зокрема, у питаннях, що стосуються місця людини в світі. Зважаючи на те, що антропоцентризм не є радикальною течією по своїй суті, то ці ідеї є найбільш оптимальними і доцільними при формуванні світогляду окремо взятої людини, певної соціальної групи, держави тощо. Виховуючи людину, а насамперед громадянина держави, доречною є орієнтація на гуманістичні принципи, основним завданням яких є відстоювання аспектів життя та діяльності. Беззаперечним є те, що саме філософська система, яка ставить у центр буття людину чи не першою буде впроваджувати ці принципи. Отже, антропоцентризм є важливою складовою виховання, освіти та пізнання загалом і, зокрема, гуманітарного розвитку суспільства чи держави.

По-третє, слід звернути увагу на регулюючу функцію антропоцентризму в контексті гуманітарного розвитку. Зрозуміло, що на природному рівні діють свої закони, які регулюють існування та співіснування живих організмів на Землі. Якщо ж розглядати гуманітарну сферу, то антропоцентризм відіграє в ній вагомий роль. Основним завданням людиноцентризму в контексті гуманітарного розвитку є не допущення своєрідних крайнощів. Сьогодення сповнене динамічним розвитком усіх сфер суспільного життя. Тому часто виникають напрями, течії та рухи, які формують свої ідеали, керуючись принципами, які по своїй суті є антигуманними і призводять до заподіяння шкоди людині. Екстремізм, тероризм, ультранационалізм – ті явища, які заради досягнення власних цілей нехтують не просто загальнолюдськими цінностями, а й часто людським життям. В даному випадку крім законодавчих актів, які регулюють правові аспекти життя суспільства досить дієвим і актуальним є саме антропоцентричні ідеї. Світоглядна система, яка орієнтується на людину як найвищу цінність, не може допустити навіть натяку на приниження людської честі та гідності, вже не кажучи про більш радикальні негативні прояви відносно людини, її життя та діяльності. Згідно з антропоцентризмом, жодна ідея, жодний принцип і шляхи їх досягнення не можуть бути впровадженими, якщо вони завдають шкоду людині.

Людиноцентризм, за твердженням В. Кременя, – це філософія гуманістично орієнтованої політики і практики державотворення. Вона має бути спрямована на подолання внутрішньої порожнечі. Це філософія творення людини – конкретної, живої, енергійно напруженої, діяльність якої обумовлена єдністю розуму і душі. Будуючи практику життя на універсальному благоденстві, найбільших досягненнях, щасливому майбутньому тощо – зневажають людину як індивідуальність, особистість. Тобто вона позбавляється внутрішньої повноти, душі. У нескінченному Всесвіті і при існуванні множини можливих світів вибір істинного визначається цінністю. Для людини кращим із світів є той, де вона хоче і може жити, підтримуючи свою ідентичність. Це світоглядна позиція людиноцентризму, яка й є гуманізмом сьогодення. Внутрішнє облаштування життєвого світу обумовлюється природою людини. Ідеологія виживання має виходити не з універсального еволюціонізму і прогресизму, які зводять сутність людини до якоїсь абстрактної точки, а з установки на коеволюцію (спільність) усіх її форм¹.

Людина при цьому береться в її цілісності як унікальність, мікрокосм усієї реальності. Без сумніву, зміст національної ідеї полягає в духовному зростанні особистості. Виникає питання про здатність людини, обмеженої знаннями, культурою, освітою тощо, зрозуміти сутність ідеї взагалі, а тим більше національної. Розвиток і втілення в практику життя філософії людиноцентризму є однією з головних умов формування та становлення нової української демократії. Свою особливість, унікальність і конкурентоспроможність у світовому співтоваристві ми можемо довести у відкритому діалозі. Але вести його спроможна духовно і морально розвинена, багата знаннями і культурою мислення людина. Тільки так можна поєднати загальнолюдські й національні цінності та любов до Вітчизни з викликом сучасної цивілізації, прагнення долучитися до якої є вимогою новітньої української спільноти.

Отже, гуманітарний розвиток є однією з невід'ємних складових формування держави. Українська спільнота усвідомлює необхідність утвердження моделі розвитку держави та суспільства, щоб на рівноправних умовах перебувати в світовому співтоваристві. Керуючись вимогами і викликами часу, влада, науковці, інтелігенція долучилися до розробки концепції гуманітарного розвитку, яка покликана сформувати основні пріоритети світоглядної системи української спільноти. В цьому контексті актуальним і перспективним є залучення людиноцентричних ідей. Антропоцентризм є тим філософським напрямом, який дає змогу чітко усвідомити, що всі сфери життя суспільства функціонують завдяки людині і для людини. Варто усвідомлювати, що будь-яка концепція, постанова, дискусія є лише теоретичною складовою. В свою чергу людиноцентризм дає можливість утвердити в суспільній свідомості розуміння значення ролі та місця людини в світі. Впровадження антропоцентричних ідей має практичне значення, оскільки вони здійснюють регулюючу та світоглядну функцію в розвитку українського суспільства та нашої держави.

¹ Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31 (559). – С. 17.